

Sona Zeitlian, *Armenians in Egypt. Contribution of Armenians to Medieval and Modern Egypt*, HSZ Publications: LA., Calif., 2006, 268 pages.

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ
adakessian@haigazian.edu.lb

Հեղինակուհին ծնած է համալսարանական կրթութիւնը ստացած է Գահիրէ, մասնագիտանալով ընկերաբանութեան եւ հոգեբանութեան մէջ: 1962ին ան քնտանեօք կը տեղափոխուի Լիբանան եւ շրջան մը կը հաստատուի Այնճար, ուր կը շփուի Մուսա Լեբան գաղթականներուն հետ: Անոնք պապենական հողերէն նորագոյն արմատախլուածներն էին եւ իրենց յիշողութեան մէջ բարձր էին դեռ քսանամեակ մը առաջ տեղի ունեցած տեղահանութիւնը եւ պապենական բնօրրանը: Անոնց մէջ աւելի հարազատօրէն կը յամենար անցնայր, մանաւանդ որ Այնճարը՝ հանդիսանալով Սփիւոքի միակ նորահաստատ գիւղը, նուագագոյնը համարկուած էր շրջապատին: 1965ին Ձէյթեան կ'անցնի Պէյրութ: Ան իր "պատերազմի տուրքը" կու տայ Լիբանանի դէպքերուն՝ 1985ին կորսնցնելով իր ամուսինը՝ կուսակցական գործիչ Սարգիս Ձէյթեանը:

Ձէյթեանի Այնճար կեցութեան տարիներու արդիւնքն է *Մուսա Լեբան ժողովրդական Հեքիաթները* քառահատոր ժողովածուն (Պէյրութ, 1973-74): Սակայն, անոր երախայրիքը *Հայ Կնոջ Դերը Հայ Յեղափոխական Շարժումին Մէջ* ուսումնասիրութիւնն է (Պէյրութ, 1968): Այնուհետեւ, Ձէյթեան իր կրթական գործունէութեան թելադրանքով, կը լծուի հայ պատանիին ազգային ընթերցանութեան գիրքերու պատրաստութեան աշխատանքին, որուն իրքեւ արդիւնք լոյս կը տեսնէ *Արի Արանց* ընդհանրական վերնագրով քառահատոր շարքը (Ա.՝ *Հայկ Նահապետ Եւ Արամ Նահապետ*, Բ.՝ *Արա Գեղեցիկ Եւ Տիգրան Երուանդեան*, Գ.՝ *Արտաշէս Թագաւոր*, Դ.՝ *Մուշեղ Մամիկոնեան Եւ Գալլ Վահան*, Պէյրութ, 1983-89): Ասոնց կը յաջորդէ երկկեզու *Կար Ու Չկար* հեքիաթային հատորաշարքի առաջինը (Պէյրութ, 1992):

Գրախօսուող հատորը, որ 2004ին հրատարակուած է հայերէն եւ 2006ին աւելի ընդարձակուած ձեւով հրատարակուած անգլերէն, առաւելագոյն առնչութիւնն ունի իր գիրքերէն՝ *Հայ Կնոջ Դերը...*ին հետ:

Գահիրէ-Պէյրութ-Մոնթրէալ/Լոս Անճելոս տեղափոխումները պիտի առաջնորդէին մտաւորական խառնուածքով այս կինը հայկական հին ու նոր Սփիւոքի ինքնութեան, գոյատեւման եւ հիւրընկալ երկիրներու մէջ անոր համարկման, նպաստներուն, դերին ու կշիռին եւ արժեւորման մասին խոկալու եւ գրելու:

"Արտասահմանի հայութեան" պատմութիւնը կարելի է բաժնել նախաեղեռնեան գաղթօճախներու եւ յետ-եղեռնեան Սփիւոքի: Այս առումով, Եգիպտոսի հայութիւնը կը յատկանշուի նախաեղեռնեան իր պատմութեան բացառիկութեամբ: Արդարեւ, նախաեղեռնեան եգիպտահայութեան նպաստը Ե-

գիպտոսի պետութեան կազմաւորման եւ անոր ընկերա-տնտեսա-քաղաքական եւ մշակութային ծեւաւորման ու վերելքին անգուզական է հայ իրականութեան մէջ: Իրապէս ալ, ժԹ. դարասկիզբին գոյատուած եգիպտական պետութեան կերտիչ Մուհամմետ Ալիի ամենամտերիմ գործակիցները, լծակիցներն ու խորհրդականները պոլսաբնակ եւ եգիպտաբնակ հայեր եղան:

Միս կողմէն, սակայն, հայերուն նպաստը՝ Եգիպտոսին, չի սկսիր Մուհամմետ Ալիով: Նափուլուն Պոնափարթի Եգիպտոս արշաւող նաւերուն դէմ ծովամարտին եգիպտական կողմի նաւատորմը կը գլխաւորէր հայ մը: Դեռ շատ աւելին, հայերու դերը միջնադարեան Եգիպտոսի Ֆաթիմեան Հարստութեան պահպանման եւ երկարատեւման՝ պատմական փաստացի վկայութիւն կը մնայ:

Այդ բոլորը, սակայն, չեն անշքացներ այն մեծ դերը գոր Ի. դարու առաջին կէսի եգիպտահայ Սփիւռքը ունեցաւ ցեղասպանուած հայութեան Միջին Արեւելքի մնացորդացին: Արդարեւ, արեւմտահայ իրականութեան մէջ այդ ժամանակի եգիպտահայութիւնը հզօրագոյնն էր, ամէնէն կազմակերպուածը, ամէնէն շատ ներուժ ունեցողը եւ ամէնէն մօտիկը՝ Եղեռնէն մազապարծ հայ գաղթականութեան:

Այս բոլորը բաւարար պատճառներ էին որ թէ՛ հայ եւ թէ՛ օտար ուսումնասէրներ որեւէ այլ հայազաղութէ աւելի գրեն եգիպտահայութեան մասին եւ ուսումնասիրեն անոր զանազան դրսեւորումները:

Եգիպտահայութեան մասին գրուած հեքթական նորագոյն գիրքը պէտք է նկատել Չէյթլեանի այս հատորը, որ կը բաղկանայ երեք մասերէ:

Առաջին մասին մէջ (էջ 25-84), Չէյթլեան կը նկարագրէ Չ.-ժՉ. դարերուն հայոց ունեցած նպաստը՝ Եգիպտոսի զինուորական, քաղաքական եւ մշակութային հոլովոյթին:

Գիրքին երկրորդ մասը (էջ 87-169) նուիրուած է Արդի Եգիպտոսին՝ հայութեան ունեցած քաղաքական, տնտեսական, օրէնսդրական եւ կրթական նպաստին: Այս բաժինը կարելի է նկատել գիրքին հիմնական նիւթը, որ կը տարածուի Եգիպտոսի Օսմանեան-Մեմլուքեան տիրապետութենէն (1517) մինչեւ Մուհամմետ Ալիի գործուղումը Եգիպտոս (1801), եւ կը հասնի մինչեւ մեր օրերը:

Երրորդ գլուխով Չէյթլեան կը ներկայացնէ եգիպտահայութեան նպաստը՝ Եգիպտոսի ճարտարարուեստին, առեւտուրին, կրթութեան, լրատուամիջոցներուն եւ արուեստին:

Երրորդ այս գլուխը կը զգենու յատուկ նշանակութիւն, որովհետեւ Չէյթլեան առաւելագոյնս օգտուած է իր հին եգիպտահայոյ հանգամանքէն՝ դիմելով հին ու նոր եգիպտահայ ծանօթներու եւ անձանօթներու յիշողութեան, որպէսզի կարենայ արձանագրել եգիպտահայութեան նպաստը՝ Ի. դարու Եգիպտոսի պետութեան: Արդարեւ, ի տարբերութիւն առաջին երկու գլուխներուն - ուր Չէյթլեան ընդհանրապէս համադրած էր քիչ մը տարբեր մեկնակէտով վերաշարադրած է առկայ նիւթը - երրորդ գլուխին մէջ ան մեծ մասամբ

նոր նիւթ յառաջացուցած է եւ զանոնք վերածած փաստացի վկայագրութեան:

Գիրքին մէկ այլ յատկանշական արժէքը կը կայանայ էջ 226-241 էջերուն վրայ տարածուող «Շարունակուող Աւանդը» վերնագրուած հատուածին մէջ: Անիկա խտացում-եզրակացութիւնն է Եգիպտոսի հետ հայ հաւաքականութեան շուրջ 1500 տարի երկարող շփումին: Այդ շփումը ունեցած է իր մեծ վերիվայրումները, րնդհատումները: Հատուածը նաեւ խտացումն է Եգիպտոսի հայութեան 1500ամեայ շփումին՝ Եգիպտոսէն դուրս գտնուող իր ազգակիցներուն հետ: Այս շփումը նոյնպէս ունեցած է իր մութ եւ պայծառ օրերը: 1500-ամեայ այս համայնքը նաեւ ունեցած է իր ներքին ելեւէջները:

Զէյթեան այս երեքին համադրութեամբ կ'ամփոփէ եգիպտահայութեան փորձառութիւնը. թէ ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս աճեցաւ ան, ի՞նչ պարագաներու տակ նահանջեց ու գրեթէ անէացաւ եւ ի՞նչ ազդակներու քերձամբ ան վերականգնեցաւ...:

Այս հատուածը սփիւռքահայ համայնքներու գոյառման, ծաղկման, համարկումին, անկման, պետական շրջանակներու հետ յարաբերութեան, շփման, երկրին սահմաններէն այնկողմ գտնուող իր ազգակիցներուն հետ հաղորդակցման իւրօրինակ տեսութիւն է, որ հիմնուած է մէկ պարագայի՝ Եգիպտահայութեան սերտողութեան վրայ:

Մաղբենք որ միւս հայագաղութները եւս կ'արժանանան Եգիպտահայութեան “բախտին”, որով հիմք կը յառաջանայ բաղդատական երակէտերով շօշափելիացնելու Հայկական Սփիւռք հասկացութեան տեսական բազմաթիւ երեսակներ: